

شخصیت حضرت فاطمه (س) از دریچه منابع اهل سنت

<?xml encoding="UTF-8?">

مقدمه

در منابع تفسیری، حدیثی، رجالی و تاریخی اهل سنت صدها آیه (با پژوهش نگارنده، 135 آیه به دست آمد) در شأن فاطمه (س) و صدها روایات در باره فضایل و کمالات معنوی و شخصیت بی نظیر ام ابیها، سرور زنان همه عالم، دختر یگانه رسول اکرم (ص) یافت می شود. بحث و تحلیل و جمع آوری آنها نیازمند چندین جلد کتاب سترگ است.

در این مقاله برتری فاطمه (س) بر مریم (س) از دیدگاه قرآن، روایات شیعی و سنی و دیدگاه دانشمندان اهل سنت بحث شده است، به امید اینکه همه ما از شفاعت ایشان در روز محشر بهره مند شویم.

برترین زن جهان

«و إِذْ قَالَتِ الْمَلَائِكَةُ يَا مَرْيَمُ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفِيكِ وَ طَهَّرَكِ وَ اصْطَفَاكِ عَلَى نِسَاءِ الْعَالَمِينَ؛ (1) به یاد آر زمانی را که ملائکه گفتند: ای مریم، بدان خدا تو را برای اهدافی که دارد انتخاب کرد و پاکیزه گرداند و از میان همه زنان عالم برگزید.»

دانشمندان اهل سنت در ذیل این آیه روایات زیادی در باره برتری و فضل چهار زن آورده اند. این روایات را صحابه معروفی همچون ابن عباس، انس، ابی لیلی، ابوهریره، عایشه، عبدالرحمن بن ابی لیلی، جابر بن عبدالله، ابوسعید، حذیفه، ام سلمه، ابواسلمی، ابن مسعود، ابن عمر، عمران بن حصین، جابر بن سمره، ابی بریده اسلمی و دیگران گزارش کرده، از اهل بیت امام علی (ع) و از خود حضرت فاطمه (ع) نقل کرده اند. نمونه هایی از این گونه روایات را ذکر می کنیم.

رسول خدا (ص) خطاب به فاطمه (ع) فرمود: «یا فاطمة ألا ترضین أن تكونی سیدة نساء العالمین، و سیدة نساء هذه الامة، و سیدة نساء المؤمنین؛ (2) ای فاطمه، آیا خشنود نیستی که برترین بانوی زنان جهان و بانوی زنان این امت و بانوی زنان باایمان باشی!»

این حدیث را حاکم و ذهبی صحیح می دانند. (3) بغوی گفته: «بر درستی این حدیث، اتفاق نظر هست». (4) پیامبر (ص) در جاهای مختلف و متعدد با تعابیر گوناگون بر افضلیت و برتری فاطمه زهرا (ع) بر همه زنان عالم تأکید داشت. هنگامی که فاطمه بیمار شده بود و پیامبر این سخن را به اصحاب گفت، آنان همراه پیامبر برای عیادت فاطمه به خانه اش آمدند. پیامبر از بیرون خانه صدا زد که: دخترم، خودت را بپوشان چون جمعی از یاران به عیادت تو می آیند، از آنجا که لباس دخترش فاطمه کافی نبود عبای خود را از پشت در به او داد. پیامبر و یاران وارد شدند و بعد از عیادت از خانه بیرون آمدند، رو به یکدیگر کرده از بیماری فاطمه اظهار تأسف می کردند، پیامبر به آنها فرمود: «اما إنا سیدة النساء یوم القیامة؛ (5) بدانید او بانوی تمام زنان در قیامت است.»

عایشه روایت می کند: «روزی فاطمه نزد پیامبر آمد. راه رفتن او درست مانند راه رفتن رسول اکرم بود، پیامبر

فرمود : خوش آمدی دخترم، پس او را طرف راست یا چپ خود نشانده، بعد رازی در گوش او گفت و به دنبال آن فاطمه گریان شد. گفتیم : چرا گریه می کنی؟ [پاسخ نداد] بار دیگر پیامبر راز دیگری به او گفت، فاطمه خندان شد. گفتیم : تا امروز شادی که چنین با غم نزدیک باشد ندیده بودم. از علت آن سؤال کردم. فاطمه گفت : سرّ رسول خدا را فاش نمی کنم! رازداری ادامه داشت تا پیامبر از دنیا رفت. آنگاه سؤال کردم، گفت : مرتبه اوّل پیامبر به من فرمود : جبرئیل هر سال یک بار قرآن را بر من عرضه می داشت، امسال دو بار عرضه داشت، فکر می کنم فقط به این دلیل است که اجل من نزدیک شده، و تو اولین کسی خواهی بود که به من ملحق می شوی. هنگامی که این سخن را شنیدم گریه کردم.

سپس فرمود : «اما ترضین أن تكونی سيدة نساء أهل الجنة أو نساء المؤمنین؛ خشنود نمی شوی که بانوی زنان بهشت یا زنان باایمان باشی» هنگامی که این سخن را شنیدم شاد و خندان شدم.» (6) در برخی روایات از سیادت چهار زن صحبت شده است. پیامبر اکرم (ص) فرمود : «افضل نساء العالمین خدیجة، و فاطمة و مریم و آسیة امرأة فرعون» . (7)

در روایات تعبیر مختلفی آمده همچون : «خیر نساء العالمین أربع مِنْهُنَّ فاطمة؛ أفضل نساء أهل الجنة أربع منهن فاطمة؛ سيدة نساء أهل الجنة أربع منهن فاطمة» که مضمون همگی برتری بانوی آفتاب بر تمامی زنان است. همچنین «کمل من الرجال كثير و لم یکمل من النساء إلا مریم بنت عمران و آسیة بنت مزاحم (امراة فرعون) و خدیجة بنت خویلد و فاطمة بنت محمد؛ (8) بسیاری از مردان، کامل گشتند و از میان زنان، اینان کامل شدند : «مریم (دختر عمران) آسیة (دختر مزاحم و زن فرعون) خدیجه (دختر خویلد) و فاطمه (دختر محمد)» .

فاطمه برتر است یا مریم؟!

برای روشن شدن این مسئله باید به دو منبع اصلی یعنی قرآن و روایات رجوع کنیم تا معلوم شود کدام افضل معرفی شده است.

فاطمه افضل از مریم از منظر قرآن :

در آیه است : «و إِذْ قَالَتِ الْمَلَائِكَةُ يَا مَرْيَمُ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفِيكِ وَ طَهَّرَكِ وَ اصْطَفَاكِ عَلَى نِسَاءِ الْعَالَمِينَ يَا مَرْيَمُ اقْنُتِي لِرَبِّكِ وَ اسْجُدِي وَ ارْكَعِي مَعَ الرَّاكِعِينَ؛ (9)

و به یاد آر زمانی را که ملائکه گفتند : ای مریم، بی شک خداوند تو را برگزیده و تو را طهارت بخشیده و بر زنان عالم برتری داده است. ای مریم، برای پروردگارت فروتن و مطیع باش و سجده کن و با سایر رکوع کنندگان رکوع کن.»

در این آیات دو نکته قابل دقت است.

1 برگزیدن (اصطفاء) مریم بر زنان عالم : ممکن است در ابتدا به ذهن برسد مریم بر همه زنان عالم (چه فاطمه و چه غیر او) برتری دارد زیرا «علی نساء العالمین» گفته است. این آیه درست مثل آیه «یا بنی اسرائیل اذکروا نعمتی الّتی انعمتُ علیکم و اِنّی فُضِّلْتُکم علی العالمین» (10) می باشد. روشن است که بنی اسرائیل به طور نسبی امت برگزیده در عصر و زمان خویش می باشند، نه امت برگزیده در همه قرون و اعصار، زیرا خداوند به امت اسلامی خطاب کرده می فرماید : «کنتم خیر امة» (11) یعنی شما (مسلمانان) بهترین امت هستید. خیر و بهتر و افضل امت، امت اسلامی است، نه بنی اسرائیل. همین طور است برگزیدن مریم بر زنان زمان خویش. چنین برداشتی از روایات هم به دست می آید. در تفسیر این آیه ابن عباس، حسن و ابن جریج گفته اند : «مراد از (اصطفاء) مریم،

برتری او بر زنان زمان خودش می باشد». (12) ابن انباری همین قول را به اکثر نسبت داده که برگزیدن همین قول یعنی برتری مریم بر زنان عصر خویش را انتخاب کرده اند. (13)

مانند همین گفته از ابن عباس و دیگران از جمله سدی (14) هم نقل شده است و بسیاری از مفسران سنی همین قول را انتخاب کرده اند. (15)

2 رکوع با رکوع کنندگان :

به مریم امر شده «و ارکعی مع الراكعين» همان طور که به بنی اسرائیل امر شده بود «و اقيموا الصلاة و اتوا الزکوة و ارکعوا مع الراكعين؛ (16)

و نماز را به پا دارید و زکات بپردازید و با رکوع کنندگان رکوع کنید».

در هر دو آیه به حضرت مریم و بنی اسرائیل امر شده که با رکوع کنندگان رکوع کنند. از این دو آیه به دست می آید کسانی که برتر از مریم و بنی اسرائیل هستند وجود دارند، زیرا مریم و بنی اسرائیل را دستور داده که همراه و پشت سر آنان باشند. رکوع کنندگان چون امام و پیشوای حضرت مریم و بنی اسرائیل اند، از اینها افضل هستند. قرآن مجید این رکوع کنندگان را در آیه ولایت معرفی کرده است : «إِنَّمَا وَلِيكُمُ اللَّهُ . . . و هم راکعون». (17) رکوع کنندگان، اهل بیت عصمت و طهارت (ع) می باشند، به ویژه امام اول حضرت علی بن ابی طالب (ع). (18)

فاطمه زهرا (س) باعث افتخار مریم (س) است زیرا قرآن مجید دو سوره در حق فاطمه (س) و در مدح و ستایش ایشان نازل کرده است، یعنی سوره دهر (19) و سوره کوثر؛ (20) همچنین آیه تطهیر (21) بر عصمت و طهارت آن بانو تأکید کرده، این آیه مخصوص اهل بیت به ویژه فاطمه (س) است. (22) در آیه مودت (23) محبت فاطمه را بر همه مسلمان تا روز قیامت واجب قرار داده، (24) در سوره احزاب (25) صلوات پیوسته مؤمنان را بر وجود فاطمه (س) دستور داده است. (26) همچنین دهها آیات قرآنی (27) بر فضیلت و برتری فاطمه (س) دلالت دارند. این همه فضایل برای مریم کجا سراغ دارید؟!

فاطمه زهرا (ع) حجت خدا بر مردم بوده، (28) در آخرت مقام شفاعت را دارد. (29) محبت وی در صد جای هولناک به کار آدم می آید (30) وی پاره تن پیامبر می باشد. (31) همچنین غضب او غضب خدا و رضای او رضای خداوند است. (32) فاطمه (ع) با مریم (س) اصلاً قابل قیاس نیست.

در پایان شایان ذکر است : برخی از دانشمندان اهل سنت همچون «نسفی» برگزیدن مریم به خاطر ولادت حضرت عیسی بدون پدر دانسته اند. (33)

برتری فاطمه علیهاالسلام از دیدگاه برخی دانشمندان اهل سنت

1 گفته آلوسی : وی در ذیل آیه 42 آل عمران می نویسد : «با این آیه افضلیت مریم بر فاطمه اثبات می شود، البته اگر مراد از «نساء العالمین» زنان تمام اعصار و ادوار باشد اما از آنجایی که گفته شده، مراد، زنان زمان مریم می باشد، پس او بر فاطمه زهرا برتری ندارد و افضل نیست».

او در ادامه می نویسد : «حدیثی را پیامبر فرمود : «إِنَّ فَاطِمَةَ الْبَتُولَ أَفْضَلَ النِّسَاءِ الْمُتَقَدِّمَاتِ وَ الْمُتَأَخِّرَاتِ؛ فاطمه بر تمامی زنان گذشته و آینده برتر است».

با این حدیث برتری و افضلیت فاطمه بر تمام زنان ثابت می شود، زیرا او روح و روان رسول خدا می باشد، از این رو بر عایشه نیز برتری می یابد». (34)

2 سهیلی : وی حدیث معروف «فاطمة بضعة مني» را ذکر می کند، سپس می گوید : «هیچ کس را مساوی با

بضعة (جگرگوشه) رسول الله نمی دانم.» (35)

3 زرقانی : «آنچه که امام مقریزی، قطب الخضیری و امام سیوطی با دلیل های واضح برگزیده اند آن است که فاطمه افضل از همه زنان عالم حتی مریم است.» (36)

4 سفارینی : «فاطمه افضل از خدیجه است، به خاطر لفظ سیادت و همین طور افضل از مریم می باشد.» (37)

5 ابن الجکنی : «بنا بر قول صحیح تر فاطمه از همه زنان افضل است.» (38)

6 شیخ رفاعی : «فاطمه افضل از همه زنان است، بنا بر آنچه عده ای زیادی از بزرگان متقدمین و دانشمندان جهان، صحیح دانسته اند.» (39)

7 دکتر محمدطاهر القادری برخی احادیث فضیلت چهار زن را یادآور می شود، سپس می گوید : «در بین این احادیث هیچ تعارضی نیست زیرا، فضیلت دیگران (مانند مریم، آسیه و خدیجه) مربوط به زمان خودشان است، یعنی آنها در زمان خودشان از همه زن ها افضل بودند، لیکن فضیلت سرور جهان، عام و مطلق است و شامل همه عالم و همه زمان هاست.» (40)

برتری فاطمه (ع) بر مریم از نگاه اقبال

مریم از یک نسبت عیسی عزیز
از سه نسبت حضرت زهرا عزیز
نور چشم «رحمة للعالمین»
آن امام اولین و آخرین
آن که جان در پیکر گیتی رسید
روزگار تازه آیین آفرید
بانوی آن تاجدار «هل اتی»
مرتضی مشکل گشا شیر خدا
مادر آن مرکز پرگار عشق
مادر آن کاروان سالار عشق
آن یکی شمع شبستان حرم
حافظ جمعیت خیر الأمم
تا نشینند آتش پیکار و کین
پشت پا زد بر سر تاج و نگین
و آن دگر مولای ابرار جهان
قوت بازوی احرار جهان
در نوای زندگی سوز از حسین
اهل حق حریت آموز از حسین
سیرت فرزندها از امّها
جوهر صدق و صفا از امّها
بهر محتاجی دلش آن گونه سوخت

با یهودی چادر خود را فروخت
مزرع تسلیم را حاصل بتول
مادران را اسوه کامل بتول (41)

برتری فاطمه (ع) بر مریم از منظر روایات اهل سنت

در روایت صحیح پیامبر گرامی اسلام (ص) فرمود :

«یا فاطمة ألا ترضین أن تكونی سيدة نساء العالمین و سيدة نساء هذه الامة و سيدة نساء المؤمنین.» (42)
این روایت را حاکم و ذهبی هر دو صحیح می دانند. این روایت رساترین دلیل بر افضلیت فاطمه (ع) بر همه زنان عالم (از حوا تا قیام قیامت) است و هر گونه برداشت نادرست را برطرف کرده است.
در روایتی دیگر پیامبر گرامی اسلام (ص) خطاب به دختر عزیزش می فرماید : «ألا ترضین أنك سيدة نساء العالمین.» فاطمه عرض می کند : مریم چه می شود؟ فرمود : «تلك سيدة نساء عالمها؛ (43) او سرور زنان زمان خویش بود.»

در یک حدیث طولانی ابن عباس از رسول خدا (ص) روایت کرده : «ابنتی فاطمه فإنّها سيدة نساء العالمین من الأولین و الآخرين؛ (44) دخترم فاطمه بی شک سرور زنان عالمین از اولین و آخرین است.»
در روایتی دیگر در ضمن حدیث طولانی پیامبر اکرم (ص) فرمود : «در دفعه چهارم خداوند نظر کرد و فاطمه را بر زنان همه عالم برگزید.» (45)

ابن عباس از پیامبر (ص) روایت کرده : «اربع نسوة سیدات عالمهن. مریم بنت عمران، و آسیة بنت مزاحم، و خدیجة بنت خویلد، و فاطمة بنت محمد و افضلهن عالما فاطمة؛ (46) چهار زن، برتر و سرور زنان دوران خود هستند : مریم دختر عمران، آسیه دختر مزاحم، خدیجه دختر خویلد، فاطمه دختر محمد که در بین آنان از همه عالم تر، فاطمه است.» در روایت دیگر به نقل ابن عباس فرمود : «افضل العالمین من النساء الأولین و الآخرين فاطمه.» (47)

برتری فاطمه (ع) بر مریم از دیدگاه روایات شیعه

در منابع روایی و تفسیری شیعه روایات بسیار زیادی بر فضایل حضرت فاطمه (ع) دلالت دارند که نقل آنها کتاب یا کتاب های مستقلی می طلبد. در این مقاله برخی از آنها گذرا ذکر می شود.
پیامبر اکرم حضرت محمد مصطفی (ص) در ضمن یک حدیث نسبتا طولانی فرمود :
«ابنتی فاطمة و إنّها لسيدة نساء العالمین، فقیل یا رسول الله ! أ هی سيدة نساء عالمها؟ فقال (ص) ذاک لمریم بنت عمران فأما ابنتی فاطمة فهی سيدة نساء العالمین من الاولین و الاخرین و أنّها لتقوم فی محرابها فیسلّم علیها سبعون ألف ملک من المقربین و ینادونها بما نادَتْ به الملائكةُ مریمَ فیقولون : یا فاطمة، إنّ الله اصطفیک و طهرک و اصطفیک علی نساء العالمین؛ (48)

دخترم فاطمه بی شک او سرور زنان عالمیان است، گفته شد : ای رسول خدا، آیا او سرور زنان زمان خویش است؟
پیامبر اکرم (ص) فرمود : مریم بنت عمران، سرور زنان زمان خویش بود اما دخترم فاطمه سرور زنان عالمیان است، از اولین تا آخرین. هر گاه فاطمه در محراب عبادت می ایستد، هفتاد هزار ملائکه مقرب بر وی درود می فرستند و سلام می کنند و او را مانند مریم ندا می دهند : ای فاطمه، خداوند برگزید تو را، و پاکیزه ساخت و

برگزید بر زنان عالمیان.»

در حدیث دیگر پیامبر اکرم (ص) فرمود : «دخترم فاطمه بانوی زنان جهان از اولین و آخرین است. او پاره تن من، نور چشم و میوه دل من است. روح من در بدن من است. او حوریه ای انسانی (و به وجود آمده) از من است. هر وقت در محرابش برای عبادت در پیشگاه پروردگار می ایستد، نور او برای فرشتگان آسمان می درخشد، چنان که نور ستارگان برای اهل زمین می درخشد، و خدای عزیز و جلیل به فرشتگانش می فرماید : فرشتگان من، خدمتگزار من فاطمه، سرور خدمتگزاران مرا بنگرید که در پیشگاه من ایستاده و اندامش از خوف و خشیت من لرزان است. با قلب خود به عبادت من روی آورده است، گواه باشید که پیروان او را از آتش دوزخ امان بخشیدم . . .» . (49)

در حدیث دیگری آمده : «إِنَّ أَسِيَةَ بِنْتِ مَزاحم و مريم بنت عمران و خديجة يمشين أمام فاطمة كالحجاب لها إلى الجنة؛ (50)

بی شک آسیه دختر مزاحم، مریم دختر عمران و خدیجه مانند حجاب برای فاطمه پیشاپیش او به طرف بهشت راه می روند.»

در حدیث دیگر از ائمه آمده : «ما تكاملت نبوة نبي من الأنبياء حتى أقرّ بفضلها و محبتها و هي الصديقة الكبرى و على معرفتها دارت القرون الاولى.» (51) مضمون روایت این است : چقدر عظمت فاطمه (ع) در روایات دیده می شود که بدون اقرار و پذیرش برتری و محبت او نبوت پیامبران تکمیل نمی شود. در حدیث شگفت دیگری امام باقر (ع) می فرماید :

«و لقد كانت (ع) مفروضة الطاعة على جميع من خلق الله ، من الجن و الانس و الطير و الوحش و الانبياء و الملائكة؛ (52)

اطاعت فاطمه (ع) بر همه آفریده هایی که خداوند خلق کرده، واجب بود، از جن و انس و پرنده و درنده گرفته تا انبیا و ملائکه همه باید از فاطمه (ع) اطاعت کنند.» بی شک فاطمه (ع) سرّی از اسرار خداوند در جهان امکان است و وجود هیچ کس مانند مادر یازده امام (ع) نیست.

پی نوشت ها :

1. آل عمران، 42.

2. حاکم نیشابوری، المستدرک، (بیروت : دارالمعرفه، بی تا) ، ج3، ص.156

3. همان.

4. شرح السنه، (بیروت : دارالفکر، 1998م) ، ج8، ص.122

5. ابی نعیم اصبهانی، حلیة الاولیاء، (بیروت : دارالکتاب العربی، 1987م) ، ج2، ص.42

6. محمد بن اسماعیل بخاری، صحیح البخاری، (بیروت : دارالجلیل، بی تا) ، ج4، ص248 (کتاب بدء الخلق، باب علامات النبوة فی الاسلام) .

7. جلال الدین سیوطی، الدر المنثور، (بیروت : دارالفکر، 1993م، ج2، ص.193

8. احمد بن حنبل، المسند، (بیروت : دار صادر، بی تا) ، ج2، ص511؛ ابن صباغ مالکی، الفصول المهمه، (بیروت : مؤسسة الاعلمی للمطبوعات، 1988م) ، ص.127

9. آل عمران، 43، 42.
10. بقره، 47.
11. آل عمران، 110.
12. عبدالرحمن بن جوزی، زادالمسیر، (بیروت : دارالکتب العلمیه، 2001م) ، ج1، ص.315
13. همان.
14. جلال الدین سیوطی، الدر المنثور، ج2، ص194؛ اسماعیل بن کثیر دمشقی، تفسیر القرآن العظیم، (بیروت : دار المعرفه، 1987م) ، ج2، ص.647
15. محمود آلوسی، روح المعانی، (تهران : انتشارات جهان، بی تا) ، ج3، ص138؛ علی خازن، تفسیر الخازن، (بیروت : دار الکتب العلمیه، بی تا) ، ج1، ص244؛ حسن بصری، تفسیر الحسن البصری، (قاهره : دار الحدیث، بی تا) ، ج1، ص212؛ عتیق بن محمد سورآبادی، تفسیر سورآبادی، (تهران : فرهنگ نشر نو، 1381ش) ، ج1، ص.281
16. بقره، 43.
17. مائده، 55.
18. جلال الدین سیوطی، الدر المنثور، ج3، ص.105
19. محمود زمخشری، الکشاف، (بیروت : دارالمعرفه، بی تا) ج4، ص167، برای آشنایی بیشتر رجوع شود به کتاب نگارنده، «شخصیت حضرت زهرا (س) در قرآن از منظر تفاسیر اهل سنت»، بحث سوره دهر.
20. تفسیر فخر رازی، (بیروت : دارالفکر، 1985م) ، ج32، ص124؛ نظام الدین نیشابوری، غرائب القرآن، (بیروت : دار الکتب العلمیه، 1996م) ، ج6، ص576؛ ابراهیم بقاعی، نظم الدرر، (بیروت : دارالکتب العلمیه، 1995م) ، ج8، ص549؛ محمد شفیع، معارف القرآن، (کراچی : اداره المعارف، 1999م) ، ج8، ص828. برای آشنایی بیشتر ر. ک : همان، بحث بررسی سوره کوثر.
21. احزاب، 33.
22. محمد بن جریر طبری، جامع البیان، (بیروت : دارالفکر، 1988م) ، ج12، ص7، برای آشنایی بیشتر رجوع شود به همان، بحث آیه تطهیر.
23. شوری، 23.
24. الدر المنثور، ج7، ص348، برای آشنایی بیشتر به همان، بحث آیه مودت رجوع شود.
25. احزاب، 56.
26. صحیح البخاری، ج8، ص95، به همان، بحث صلوات رجوع شود.
27. رجوع شود در همه بحث های مطرح شده در کتاب نگارنده.
28. ابراهیم جوینی، فرائد السمطین، (بیروت : مؤسسة المحمودی للطباعة و النشر، 1978م) ، ج2، ص آخر؛ سلیمان قندوزی، ینابیع الموده، (قم : منشورات مکتبه بصیرتی، 1966م) ، ص787؛ موفق بن احمد خوارزمی، مقتل الحسین، (تهران : مکتبه نینوی الحدیثه، بی تا) ، ج1، ص95
29. احمد قرمانی، اخبار الدول و آثار الاول، (بیروت : عالم الکتب، بی تا) ، ص88.
30. موفق بن احمد خوارزمی، همان، ص.59
31. حاکم نیشابوری، المستدرک، ج3، ص.158

32. همان، ص. 153
33. تفسیر عبدالله نسفی، (بیروت : دارالکتب العلمیه، 1995م) ، ج 1، ص. 255
34. محمود آلوسی، روح المعانی، ج 3، ص. 138
35. روض الانف، (مصر : مكتبة الكليات الازهریه، بی تا) ، ج 1، ص. 279
36. همان، ص. 178
37. همان.
38. همان.
39. همان.
40. الدرة البيضاء فی مناقب فاطمه الزهراء، (لاهور : منهاج القرآن، 2003م) ، ص 33، در حاشیه کتاب.
41. محمد اقبال، کلیات اشعار اقبال، (لاهور : چاپ نسائی) ، ص. 103
42. المستدرک، ج 3، ص. 156
43. محمد شوکانی، فتح القدير، (بیروت : دار المعرفة، 1996م) ، ج 1، ص. 439
44. ابراهیم جوینی، فرائد السمطین، ج 2، ص. 35
45. سلیمان قندوزی، ینابیع المودة، ص 247، باب 56.
46. الدر المنثور، ج 2، ص. 194
47. المناقب المرتضویه، ص 113، به نقل از غلامرضا کسائی، مناقب الزهراء، (قم : مطبعة مهر، 1398هـ ...) ، ص. 62
48. محمدباقر مجلسی، بحارالانوار، (بیروت : مؤسسة الوفاء، 1983م) ، ج 43، ص 24، ج 20.
49. حسین شیخ الاسلامی، مسند فاطمة الزهراء، (قم : مرکز انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی، 1377) ، ص. 72
50. همان.
51. محمدفاضل مسعودی، الاسرار الفاطمیة، (مؤسسة الانوار الفاطمیة، 2002م، بی جا) ، ص. 219
52. ابی جعفر محمد بن جریر بن رستم طبری، دلائل الامامة، (قم : منشورات الرضی، 1363) ، ص 28.